

נצחון עצוב: בן-גוריון וגדוד העבודה

זאב צחור

גדוד העבודה – צעדים ראשונים

בקיץ 1920, סמוך לכנרת, הוקם גדוד העבודה. מייסדיו ביקשו להגשים באמצעותו רעיון נועז של מהפכה לאומית וחברתית. הם ראו עצמם כמייסדי ארגון מקיף וסמכותי, שיהיה במהרה בסיס ל'קומונה כללית של כל פועלי ארץ ישראל'.¹

שני כוחות דומיננטיים פעלו בגדוד למן יסודו: האחד, שהיווה את רוב חברי הגדוד ואת עיקר מנהיגותו, היה של חניכי 'החלוץ' ברוסיה, שעלו לארץ בראשית העלייה השלישית, סמוך להקמת הגדוד. הם היו צעירים, רדיקאלים, שהושפעו מרעיונותיו של יוסף טרומפלדור. חלקם הספיק לטול חלק במהפכה בכרית-המועצות ובמלחמת-העולם. נסיונם האישי היקנה להם תחושה שניתן בעזרת יוזמה נועזת וארגון נכון לשנות את פני המציאות כאן ועכשיו. הכוח השני ניבנה מכמה חברות קטנות של בני העלייה השנייה. הבולטת בהן היתה של יוצאי 'השומר', אשר התפרק זמן-מה לפני הקמת הגדוד, בשל לחץ חברתי ופוליטי של חבריהם לעלייה השנייה. הם ראו בגדוד מסגרת ארגונית, שתאפשר להם לשוב ולהתקבץ יחדיו ולהקים מחדש וכחשאי מערכת צבאית למחצה, שתהווה מכשיר למאבק הצפוי על הגשמת הציונות.² השוני בין שני הכוחות היה גדול מבחינת הגיל, השקפת העולם והתפקיד שיעדו לגדוד העבודה. בתנאי הפיזור והניידות של הארגון נשמרו גם ההתקבצויות הפנימיות הנפרדות שלהם: רוב יוצאי 'השומר' התרכזו בכפר גלעדי; קבוצה בולטת אחרת משל יוצאי העלייה השנייה היתה בין מקימי עין-חרוד; הגרעין הבסיסי של חניכי טרומפלדור מהעלייה השלישית התרכזו בתל-יוסף.

הצד המאחד היה הרדיקאליזם הלאומי והחברתי והנטיות המיליטריסטיות של שני הכוחות.³ הלהט הלאומי והחברתי בלט בהתפרצות הגדוד לתחומים חדשניים, כמו חציבה, דיג, נסיונות התיישבות במקומות קשים וכן באימוץ רעיונות נועזים, כמו קופה משותפת, קומונה כללית ופולגות-כיבוש. הנטיה המיליטריסטית באה לידי ביטוי בהקמת מערך צבאי למחצה, שלא היה כמוהו ביישוב קודם-לכן. כבר בשנה הראשונה להקמתו היה גדוד העבודה לארגון של מהפכנים נושא-נשק.

בקיץ 1921, כאשר תכנן בן-גוריון את שובו לארץ משליחותו בלונדון, הוא היה מוטרד כאשר להשתלבותו החברתית והכלכלית בארץ ישראל. למעשה הוא עזב את הארץ עשר שנים לפני-כן, בהיותו רווק בן 25, כאשר יצא ללמוד משפטים בתורכיה. מאז שהה בארץ רק לתקופות קצרות.

33

1 מחקר מקיף על גדוד העבודה ראה: א' מרגלית, קומונה, חברה ופוליטיקה, תל-אביב, 1980.
2 י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ב, חלק א', תל-אביב 1959, עמ' 219 ואילך (להלן: ספר ההגנה).
3 השם הראשון של גדוד העבודה היה 'גדוד העבודה וההגנה על שם יוסף טרומפלדור'.

עתה, בן 35, היה עדיין בן-גוריון ללא בית בארץ, ללא מקצוע וללא מקום-עבודה; מה גם שעתה הוא נשוי לפולה ואב לשני ילדים קטנים.

בין הרעיונות שבן-גוריון כדק לקראת שובו לארץ היה גם אפשרות שילוכו בגדוד העבודה. לפי אחת הסברות, הוא אף ניהל דיונים מקדימים בנושא זה עם כמה מחברי הארגון.⁴ כמה מחבריו של בן-גוריון מקרב אנשי העלייה השנייה החליטו באותו זמן לעלות לעין-חרוד, במסגרת פלוגה של גדוד העבודה. ביניהם היה שלמה לביא, חברו מילדות, שותפו באגודת 'עזרא' בפלונסק; ויצחק טבנקין, שקדם לבן-גוריון בהנהגת ההסתדרות בראשיתה ופרש מתפקידו כדי לבנות את ביתו בעין-חרוד.⁵ נראה שגם יצחק בן-צבי ורחל ינאית שקלו אפשרות כזו.⁶

ההצטרפות של בן-גוריון לגדוד העבודה היתה נחשבת למהלך טבעי גם מבחינה רעיונית. למן ראשית דרכו בהנהגה הציבורית, עוד כנער באגודת 'עזרא' בפלונסק, ראה בן-גוריון בארגון הקבוצתי מכשיר חיוני ביותר להגשמת השאיפות הציוניות.⁷ בתקופת העלייה השנייה הוא חיפש דרכים לבניית מערך ארגוני מחייב, שיש בו מרות מרכזית וקבלת סמכות.⁸ נסיונו האישי כחייל בגדוד העברי חיזק את עמדתו: התרשמותו מההירארכיה הצבאית ומיכולתו של הצבא להניע גייסות ולהיות מכשיר מכריע בקביעת מדיניות ליוותה אותו מאז לכל אורך חייו.⁹

המצע הרעיוני המקיף שבנה בן-גוריון מייד עם שובו לארץ, עסק בהצעת ארגון נועזת הבנויה על רעיון גדוד העבודה,¹⁰ וכיטא את התפקיד המרכזי שהועיד בן-גוריון לארגון בשלב הנוכחי של

4 ראיון המחבר עם בן-גוריון פברואר 1971; "קופלביץ (אלמוג), תיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים (44) א' (להלן: תיעוד בעל-פה).

5 על כך ראה בהתכתבות בין הועד הפועל של ההסתדרות למוזכרות גדוד העבודה, סיוון תרפ"ה, אה"ע, 6/404.

6 ראיון המחבר עם רחל ינאית בן-צבי, ינואר 1977.

7 ד' בן-גוריון, רשימות אוטוביוגרפיות, ללא תאריך (כנראה משנות השלושים), ארכיון בן גוריון, 1930 (לפי הרישום הישן).

8 על נושא המרות אצל בן-גוריון ראה: ש' טבת, קנאת דוד, ב', ירושלים-תל-אביב, 1980 עמ' 243 ואילך.

9 על יחסו של בן-גוריון להירארכיה ולסמכות הצבאית ראה: א' שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 12 ואילך.

10 ראה מכתב בן-גוריון למועצת הברית העולמית פועלי ציון מיום 1 בספטמבר 1921, אגרות דוד בן-גוריון, ב, תל-אביב 1972, עמ' 80-83.

שלמה ורחל לביא

אנשי
גדוד העבודה
במגדל, 1920

חברי גדוד העבודה במגדל, בסלילת
כביש טבריה-טבחזה, 1921

המעשה הציוני. והנה, יחס מיוחד זה של הערכה עמוקה וחשיבות מכרעת הפך בתוך זמן קצר ליריבות קשה, עמוסת ביטויי-איבה. בשיאה, כ-1926, הועלתה הצעה ב'קיבוץ החשאי' – הזרוע הצבאית המחתרית שפעלה בגדוד העבודה – לרצוח את בן-גוריון (וראה להלן).

קשה לתאר את הנקודה המדויקת, בה החל הקרע בין בן-גוריון לגדוד העבודה. הגישושים בדבר אפשרות קליטתה של משפחת בן-גוריון בגדוד לא הגיעו לשלבים מעשיים. פולה והילדים לא הגיעו לארץ עם בן-גוריון, אלא יצאו לפלונסק ושהו עם הוריו. בן-גוריון, פטור לזמן-מה מהדאגה לקליטת אשתו והילדים, נקלט במהירות במערכת המפלגתית והארגונית ובקיץ 1921 נעשה למזכיר ההסתדרות (אמנם לא בדרך של בחירה רשמית, אולם איש לא ערער על אימוצו של תואר זה). האפשרות של ההצטרפות לגדוד העבודה ירדה במהרה מן הפרק ואיננה נזכרת כלל בזכרונותיו.

מכל מקום, ספק אם נושא זה היה בעל משמעות בקרע שהתפתח בין בן-גוריון לגדוד. בראשיתו של הקרע לא היתה עדיין מחלוקת אידיאולוגית ביניהם. למרות שהצעתו בדבר הקמת מעין גדוד עבודה לאומי נדחתה, בן-גוריון לא חזר עליה,¹¹ הוא לא התכחש לרעיון. הצעותיו המאוחרות יותר, כמו הקמת 'חברת העובדים', שאכן התקבלה, והידוק החישוקים הארגוניים של ההסתדרות, היו, גם לדידו, פשרה דלה המתחייבת מתמונת המציאות. הוויתור על הרעיון הנועז יותר היה אחד מביטויי כישוריו הפוליטיים של בן-גוריון, שידע למדוד היטב את גבולות יכולתו להגשים את החזון. הקרע נוצר בשל סיבות ארגוניות, שהתמקדו בבעיית הסמכות והמרות.

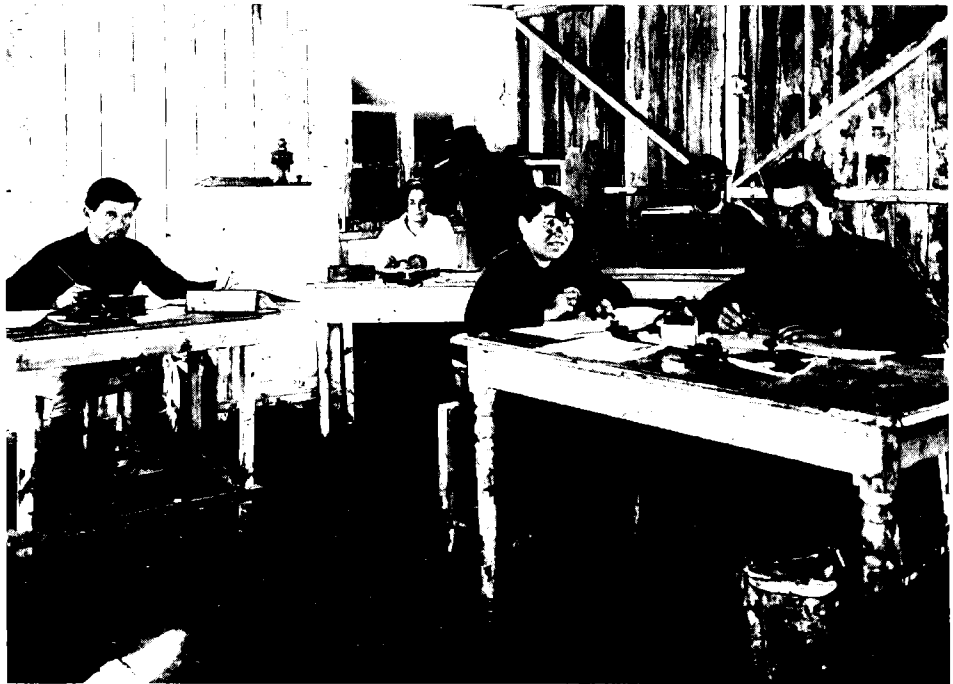
מנהיגי גדוד העבודה לא ניחנו בכשרון המיוחד של בן-גוריון להבחין בין אידיאולוגיה לבין האפשרויות הריאליות. לאחר שכנו את גדוד העבודה כבשורה חברתית חדשה ומכשיר ציוני ראשון במעלה, הם תבעו את אימוצו כרגם מנחה על-ידי הנהגת תנועת הפועלים.

מנהיגי העלייה השנייה היו נבוכים: הנה באים צעירי העלייה השלישית ומממשים באופן נחרץ את משאת הנפש של התנועה כולה, עומדים הם לרשותה ותביעתם האחת – לנצל אותם כדי לקדם את הציונות והמהפכה החברתית. כך אפוא עתיד גדוד העבודה להיקלע למאבק-איתנים דווקא עם מי שהיו מקורבים אליו במיוחד – אנשי העלייה השנייה, ובראשם בן-גוריון. כדי להסביר זאת ראוי לתאר את השלבים בהידרדרות היחסים בין מנהיגי העלייה השנייה, שהיו עתה לראשי תנועת הפועלים, לבין גדוד העבודה.

גדוד העבודה הוקם כארבעה חודשים לפני ייסוד ההסתדרות. חבריו שהיו מודעים למהלכים האיטיים וההססניים של הקמת ההסתדרות, ראו עצמם כאוונגרד, שתפקידו לאפשר את הקמת ההסתדרות, ולאחר-מכן לכוון אותה לפי דרכו.¹² הם לא היו מודעים לרגישות אנשי העלייה השנייה, שהיו לעת הזאת מבוגרים מהם ב-10-15 שנות נסיון ומאבק בארץ, ולחששותיהם מפזיזות ויוהרה של צעירים לא-מנוסים. רגישות זו ניזונה מתסכולם של אנשי העלייה השנייה לנוכח חולשת המוסדות שבנו, שאחד מביטוייה היה קשיי הולדתה של ההסתדרות. אכן ההסתדרות נוסדה בסופו של דבר בשל להטם של הצעירים, וכניגוד לדעתם של אנשי העלייה השנייה. רק בעמל רב עלה בידו

11 על הדין כהצעת בן-גוריון ודחייתה על-ידי מפלגתו ראה: י' גורני, אחדות העבודה, תל-אביב 1973, עמ' 78 ואילך.

12 ראה ספר ההגנה, ב, חלק א', עמ' 219-222.

הנהלת החשבונות
המרכזית של גרוד
העבודה, ירושלים

הוותיקים לשלוט במהלכים ולהכפיף את ההסתדרות למרותם;¹³ אבל מסימני הקונפליקט שהנץ בין שני גלי העליות, נלמד הלקת, שיש לפקח על גרוד העבודה.

כמה מן המנהיגים הבולטים בעלייה השלישית, כגון מנחם אליקנד, יהודה קופלביץ (לימים אלמוג) ויצחק לנדוברג (לימים שדה), היו עתה מנהיגי גרוד העבודה. זמן-מה אחר-כך הצטרף אליהם גם דוד הורוביץ, שהיה מראשי 'השומר הצעיר'. הם ראו עצמם כשושבינים של ההסתדרות וביקשו להיות מעורבים בפעולותיה,¹⁴ ואולי אף להנהיג אותה רעיונית וארגונית.¹⁵ יומרה זו של צעירים רדיקאליים, הפועלים כקולקטיב מאורגן וחזק בתוך ארגון רופף כמו ההסתדרות, המונהגת בידי ותיקים ומתונים, טמונה בחובה התנגשות.

אנשי העלייה השנייה שהנהיגו את ההסתדרות נשאו עמם נסיון ארוך של מאבקים אידיאולוגיים וקבוצתיים בין המסגרות השונות שהקימו בראשית דרכם בארץ. נסיון זה היקנה להם חושים פוליטיים דרוכים. הם היו ערים לעוצמה הגלומה בגרוד ונערכו לקראתו עוד קודם לחשיפת הקרע: דב הוז, מראשי המשרד לעבודות ציבוריות (שקדם ל'סולל בונה'), פנה לברל רפטור, איש העלייה השלישית שביקש להצטרף לגרוד העבודה, והציע לו, בשם ההסתדרות, לא להצטרף לגרוד אלא לפעול בחיפה.¹⁶ אליהו גולומב, מראשי אחדות העבודה, חיפש כבר ב-1921 דרכים ארגוניות לצמצום האוטונומיה של הגרוד. הועד הפועל של ההסתדרות פעל באותה תקופה להעברת תחומי-

13 ראה: ז' צחור, בדרך להנהגת היישוב, ירושלים 1984, עמ' 52 ואילך.

14 ראה דברי מ' אליקנד במועצת גרוד העבודה מיום כ"ד בתשרי תרפ"ד, מחיינו, כ, תל-אביב תשל"א, עמ' 248 (להלן: מחיינו).

15 עדות י' קופלביץ, תיעוד בעל-פה, עמ' 14.

16 ראה: ב' רפטור, ללא הרף, א, תל-אביב 1973, עמ' 44.

פעולה מקצועיים מן הגדוד למועצות הפועלים.¹⁷ מאמץ מיוחד הוקצה לשליטת הוועד הפועל, באמצעות המרכז החקלאי, על הקצבות ההנהלה הציונית לגדוד העבודה.¹⁸ קונפליקטים יומיומיים התרחשו בין מזכירות הגדוד לבין המשרד לעבודות ציבוריות, שנוהל על-ידי דוד רמז, איש העלייה השנייה, שהיה ספק העבודה העיקרי של הגדוד.¹⁹ המאבק היה על מידת האוטונומיה של הגדוד. גדוד העבודה, כגוף אוטונומי, דרש עצמאות מלאה בעבודה הקבלנית שנטל על עצמו מטעם המשרד לעבודות ציבוריות.²⁰ תביעה זו נסמכה על המסירות והמוניטין של הארגון ועל נכונותו לבצע כל משימה שתטיל עליו ההסתדרות, כולל עבודות ומבצעים שנדחו על-ידי כל האחרים.²¹ המאבק בסוגיה זו הלך והחריף והפך אבן-בוחן ליכולתה של ההסתדרות להשליט מרות.

דוד רמז התנגד לאוטונומיה ודרש התערבות בניהול העבודות שנמסרו לגדוד מטעם משרדו. הוא טען שבגדוד יש אי-סדרים, בזכו כספים וגרעונות, ידע מקצועי דל ופיריון עבודה נמוך.²² ליקויים אלו, שאכן היו קיימים, נבעו מהתנופה הגדולה של הגדוד, אשר קלט במהירות מספר גדול של עולים. מחירה של ההתמסרות לקליטת עולים, בלתי-סלקטיבית כמעט, היה חוסר הסדר הארגוני והרמה המקצועית הנמוכה. הויכוח בין דוד רמז למנהיגי הגדוד התנהל אמנם במישור הכלכלי, אבל חרג לתחומים נוספים. ברזי האשראי לגדוד העבודה הפכו לכלי-נשק בידי המשרד לעבודות ציבוריות,²³ שמייהר לדחוק את נציגי הגדוד מעמדות-השפעה במקומות העבודה והחל למנוע מפלוגות הגדוד מקומות-עבודה חדשים.

ב-1922 החל בן-גוריון לעצב את רעיון 'חברת העובדים' ובכך יצר מוקד נוסף של הקונפליקט בין שני הארגונים. תקנון 'חברת העובדים', שאושר בוועידה השנייה של ההסתדרות ב-1923, היה קריאת-תיגר ישירה על גדוד העבודה; מעתה היתה היא הכלי הארגוני הבלעדי של ההסתדרות, שתפקידו לשלוט על כל המשקים והקואופרטיבים. שאיפה ריכוזית זו, המאפיינת את דרכו של בן-גוריון, היתה מנוגדת לשאיפתו של הגדוד, שניהל בעצמו את המשקים והפלוגות שבמסגרתו.²⁴ ואכן ב-1923 פרץ סכסוך ישיר בין הנהגת ההסתדרות לבין גדוד העבודה, בפרשת עין-חרוד. בן-גוריון היה ער לכך, שבפלוגת עין-חרוד של גדוד העבודה התרכזו חלק גדול מאנשי העלייה השנייה שבגדוד. הם היו מבוגרים יותר מחבריהם לארגון ונטו להתיישבות של קבע. עיפים מחיי הנוודות, שהיו פועל יוצא של שיטת הפלוגות הניידות שהופעלו באמצעות מזכירות מרכזית וקופה משותפת, מייחלים לבית ולמשפחה, הם היו לכלי בידי ההסתדרות במאבק נגד הגדוד.

ההסתדרות הציעה לעין-חרוד הקצבה משקית ישירה. משמעות ההצעה היתה, שעל עין-חרוד לפרוש מן הקופה המשותפת, וממילא ממערך הסמכות של הנהגת הגדוד. חלק מחברי עין-חרוד,

17 ראה, למשל, פרוטוקול ישיבה משותפת של מנהלי המשרד לעבודות ציבוריות, מועצת פועלי פתח-תקה ומזכירות גדוד העבודה מיום כ"ט באדר ב' תרפ"א, אה"ע, 6/124.

18 אלקינד (לעיל, הערה 14), עמ' 250.

19 ראה דברים מפרוטוקול מועצת גדוד העבודה השישית, תל-יוסף, כ"ו סיוון תרפ"ב, מחיינו א, עמ' 374.

20 ראה דברי "קופלביץ", מחיינו, א, עמ' 209.

21 ראה דברי אלקינד במועצת הגדוד השישית, לעיל, הערה 19.

22 על החובות וסיבותיהם ראה מסקנות 'הועדה לגמר הסכסוכים בין הגדוד והמשרד', ו' בסיוון תרפ"ב, מחיינו, א, עמ' 357.

23 דברי אלקינד במועצת הגדוד השישית, לעיל, הערה 19.

24 ראה: ז' איסרזון, 'הגדוד וההסתדרות', י"ב אב תרפ"ב, מחיינו, ב, עמ' 404-406.

ששאף לפתח קיבוץ עצמאי, ניאות לקבל הצעה זו, שסיכסכה את הגדוד בתוכו ואת הנהגתו עם הנהגת ההסתדרות.²⁵

בשיאה של פרשת עין-חרוד שהה בן-גוריון בכיקור ארוך בכרית-המועצות. הוא לא היה מעורב ישירות באירועים שהובילו לפילוג עין-חרוד ולקרע חמור בין גדוד העבודה להנהגת ההסתדרות, אך אין ספק שדרך הפעולה שנקטו מנהיגי ההסתדרות בפרשה זו, נגזרה לפי ציפיותיו של בן-גוריון. הדגש היה על השלטת מרות ההסתדרות על הכול, וכמיוחד על גדוד העבודה. המיגוון של שיטות הפעולה ההסתדרותית כאן כלל את 'המקל והגזר' – מי שלא יקבל מרות, יקופח בתקציבים; מי שייאות לכפיפות ישירה להסתדרות, תוך ניתוק מהקופה המשותפת של גדוד העבודה, יועדף בהקצאת משאבים.²⁶

פרשת עין-חרוד קטעה את התנופה הגדולה של גדוד העבודה, שזינק בתוך השנתיים הראשונות לקיומו והיה לגוף קומונאלי הגדול יותר מכל הקומונות והקבוצות ככל הארץ גם יחד. ב-1923 היו בגדוד העבודה למעלה מ-600 חברים, פזורים בקיבוצים ופלוגות מכפר-גלעדי בגליל העליון ועד באר-שבע בדרום. עתה נכלמה הצמיחה המהירה. הגדוד מצא עצמו באופוזיציה להנהגת ההסתדרות, מטפח בקרבו תחושת עלבון וקיפוח. על רקע זה פעלו בגדוד כוחות, שהחלו להתארגן לקראת מאבק בהנהגה הממוסדת של תנועת הפועלים. מאבק זה לבש פנים של חזית; אנשי העלייה השלישית מול המימסד הוותיק של אנשי העלייה השנייה.

כיוון אחד של המאבק היה זה הלגיטימי והמוכר של פעולה בקרב עתודת העולים לארץ-ישראל, הנמצאת עדיין בגולה. גדוד העבודה שהיה דל באמצעים, מצא דרך להוציא מקרבו שליחים מרכזיים לפעולה בחוץ-לארץ. יהודה קופלביץ, ממנהיגי הגדוד, יצא לשליחות במזרח-אירופה. הוא הניח (בטעות, כפי שיסתבר בדיעבד), שהעתודה הגדולה של העולים לארץ ולתנועת הפועלים מצויה בכרית-המועצות; ואכן לשם הופנה עיקר המאמץ החינוכי והארגוני. גדוד העבודה פעל בקרב 'החלוץ הליגאלי' בכרית-המועצות וניהל קשר מסועף עם קיבוצי ההכשרה שלו, ובעיקר עם הכשרת תל-חי בכרית-המועצות. ואכן היתה זרימה מתמדת, אם כי מעטה, של עולים מברית-המועצות לגדוד העבודה.²⁷ אולם עלייה קטנה זו אך הכליטה את העובדה ששוכשה היערכות הגדוד לקליטה גדולה של צעירים אקטיביסטים נחושים, שתהפוך אותו למערך רב-השפעה ביישוב. ב-1924 התחילה העלייה הגדולה מפולין, שנודעה בשם העלייה הרביעית. הרוב הגדול של עולים אלה לא היו חניכי תנועה כלשהי, ולא התלהבו מרעיונות חובקי-עולם ופנו להתיישב בתל-אביב. במהלך העלייה הגדולה ב-1925 הבינו מנהיגי הגדוד, שהדרך להצעת חלופה להנהגת ההסתדרות באמצעות צמיחה מבפנים וקליטת עולים בפלוגותיהם רחוקה עד מאוד. לעת הזאת קצב עזיבת הגדוד היה זהה לקצב ההצטרפות אליו; גדוד העבודה דרך במקום ותל-אביב פרוחה. תחושת העלבון חלחלה בקרב חברי גדוד העבודה והתגברה על רקע הצלחת העלייה הרביעית, התבססות ההסתדרות, התגבשות

25 על התפתחות הסכסוך בפרשת עין-חרוד ראה: א' שפירא, החלום ושכרו: התפתחותו הפוליטית של גדוד העבודה 1927-1920, בדרך, ב (1968) עמ' 39 ואילך.
26 על דרך חלוקת הנכסים ראה דין-וחשבון אה"ע, 14/208.
27 ראה החלטות מועצת הגדוד מיום י"ט באדר ב' תרפ"ד, מחיננו, ב, עמ' 405-407; חילופי מכתבים עם 'החלוץ' ברוסיה, שם, עמ' 304-307.

'חברת העובדים' והעובדה שהנהגת ההסתדרות המשיכה לבלום את הגדוד מבחינה כלכלית.²⁸ בקרב חלק מהחברים נרקמו מתשבות מיליטנטיות אודות דרך מהפכנית, אשר כוחה יהיה גדול ומכריע; זאת בלי קשר ליחס המספרי ההולך ורע בין גדוד העבודה לגורמים האחרים ביישוב ובתנועת הפועלים.

'הקיבוץ החשאי'

המחשבות המיליטנטיות הללו מצאו קרקע פורייה ב'קיבוץ החשאי'. גוף זה שהוקם בחשאי סמוך לייסוד הגדוד (היו לו כמה כינויים, כמו 'החוג המאורגן',²⁹) היה מבוסס על יוצאי 'השומר' מאנשי העלייה השנייה. על-פי אמות המידה האידיאולוגיות ששררו אז בגדוד, נטו אנשי 'השומר' להדגשת המהפכה הלאומית, ובשל כך נחשבו ל'ימין' בגדוד. אנשי 'השומר', שהיו בראשית העלייה השנייה הגורם היוקרתי והמנהיגותי בעלייה זו, נדחקו אחר-כך ממעמדם. על רקע זה היה גם להם חשבון מר ונוקב עם מנהיגי ההסתדרות.³⁰ באיכתם להנהגת ההסתדרות הם מצאו מכנה משותף עם אנשי העלייה השלישית בגדוד, שהתנגדותם לדרך הנהגת ההסתדרות, בעיקר כאשר למשמעות החברתית של בניין הארץ, דחפה אותם לרדיקאליזם שמאלי. התחברות שני כוחות אלה ל'קיבוץ החשאי', שהיה ארגון 'רבולוציונרי', המורד לשם יצירת כוח... שיגן על הקניינים הלאומיים והסוציאליים של העם,³¹ הולידה מחתרת מזוינת מן הנועזות שקמו ביישוב. לא כל חברי גדוד העבודה הסכימו עם העמדות הקיצוניות שהלכו והתגבשו בפלוגות השונות, אבל עמדת הנהגתם וזכרון פרשת עקד חרוד היו עתה לגורם דומיננטי ביחס הגדוד להסתדרות. אלה שלא הצטרפו ל'קיבוץ החשאי', לא השתתפו בדיוניו ופעולותיו ולא ידעו על המתרחש בו. עם זאת ידעו רוב חברי הגדוד על קיום ארגון חשאי בקרבם והתייחסו אליו באהדה.

פרשת 'הקיבוץ החשאי' נחשפה על-ידי ועדת-בירור סודית שהקים בן-גוריון ב-1926. ואולם לכל אורך תקופת פעילותו של הארגון רווחו שמועות על קיומו. רוב המבצעים המיוחדים שאירעו בשנים אלו, יוחסו לו — למן פגיעה בערבים ועד רצח ישראל דה-האן. לאתר החשיפה הסתבר, שהגוף החשאי לא השתתף בפעולות מבצעיות רבות. הפעולות החשובות שלו התמקדו בהכנות ארוכות-טווח למשימות בעלות אופי מדיני. בתנאים הדלים של היישוב היהודי בארץ-ישראל באותה תקופה וכיחס לעוני המרוד ששרר בגדוד, שהתקשה באספקת מזון ראשוני ושירותי-בריאות — קשה להסביר איך עלה בידו להקים ולקיים בית-ספר צבאי מתקדם ביותר בתל-יוסף.³² במסגרת 'הקיבוץ החשאי' נבנתה תכנית של ממש לרכישת מטוסים, ואף נשלחו חברים מגדוד העבודה לקורס-טיס בברית-המועצות.³³ מבחינה ארגונית, הוקצה עיקר המאמץ לרכישת נשק ולאימונים; ואמנם כמחצית שנות העשרים עמד לרשות 'הקיבוץ החשאי' מאגר הנשק הגדול ביותר ביישוב. מאמץ אחר הופנה לגיוס כספים, או — לפי המינוח המהפכני — אקספרופרציה; כלומר,

28 על הדברים מנקודת המבט של הנהגת הגדוד ראה בדברי אליקנד (לעיל, הערה 14), עמ' 249.

29 ראה ספר ההגנה, ב, חלק א', עמ' 219.

30 ראה: ד' צחור, 'דוד בן-גוריון — המאבק על ההנהגה', דבר, 13 בנובמבר 1983.

31 מתוך נאום שנשא כנראה מאיר ספקטור בישיבה של 'הקיבוץ החשאי' ב-1926, את"ה, תיקי ספקטור 12.

32 על בית-הספר הצבאי ראה ספר ההגנה, ב, חלק א', עמ' 233.

33 על פרשת נסיון הקמת פלוגה אווירית בגדוד העבודה ראה: ד' צחור, 'התפתחות רעיון התעופה הבטחונית ביישוב', בקובץ שרשי חיל האוויר (בדפוס).

קבוצת גדוד העבודה –
 חברי ההגנה בטבריה
 בימי הפרעות – מאי,
 1921. עומדים שורה
 עליונה (מימין
 לשמאל): טרנורוצקי,
 ירחמיאל לוקצ'ר,
 אהרן רוזן. שורה שניה:
 יעקב חרלוף, מתתיהו
 שטיין, אברשה חסין,
 צבי ניסנוב, יעקב
 אברמסון. מלפנים:
 איזיק אלטשולר, יצחק
 רטנר

פעולות חשאיות, בלתי-חוקיות, שכללו מעשי שוד, שוחד ולחץ, שנחשבו גם לאימון מעשי בפעולות-מחתרת.

מנהיגי הגדוד לא הסתפקו בהקמת מחתרת של כמה עשרות בחורים חמושים ומאומנים. הם שאפו להישגים גדולים בקנה-מידה לאומי, שאין להשיגם באמצעי-טרור ולוחמה זעירה. זוהי הסיבה למהלך המדהים, החורג ביומרתו מכל מעשה מדיני שנעשה עד אז באיזו מסגרת שהיא בתנועת הפועלים הארצישראלית: ב-1926 יצאה משלחת מטעם גדוד העבודה לשיחות מדיניות בברית-המועצות. פרשה זו אינה בהירה כל צרכה עד היום. לפי הגירסות השונות והסותרות, אפשר שחבריה נפגשו עם סטאלין וריקוב. ייתכן, שרמת המגעים היתה נמוכה יותר והסתיימה במשא-ומתן עם קציני הגפ"או, נראה, שחברי המשלחת – ישראל שוחט, שנחשב למפקד 'הקיבוץ החשאי', מנחם אלקינד, שהיה עתה מנהיג הגדוד, ומכונאי, החבר השלישי במשלחת – הציעו למנהיגי ברית-המועצות ברית מדינית. הברית המזרה הזו אמורה היתה להפוך את גדוד העבודה לגורם שיצור תסיסה במזרח-התיכון ויבצע משימות המעניינות את ברית-המועצות, כמו מרד בהר הדרוזים ושיבוש מהלכי בריטניה באזור. פעולותיו תבוצענה באמצעות תמיכה כספית וצבאית מברית-המועצות. בתמורה ציפו אנשי המשלחת להצהרת-כוונות ציונית מטעם הבולשביקים; משהו שיחליף את הצהרת בלפור במעין 'הצהרת לנין'.³⁴

בשל מחסור במקורות אימינים לבדיקת הנושא, קשה לברר עד כמה התייחסו שלטונות ברית-המועצות ברצינות לרעיונות אלו. ברוסיה אירעו למשלחת כמה דברים, ששיבשו את מהלכיה, אולם

34 ראה: " שוחט, 'שליחות ודרך' ספר השומר, תל-אביב 1957, עמ' 71.

משלחת גדוד העבודה לרוסיה ב-1926. מימין לשמאל: ישראל שוחט, מְכּוֹנָא, מנחם זלקינד, מנחם שטרמן

העדויות על ההתרחשויות שם מפוקפקות.³⁵ חברי המשלחת התפזרו עוד בכרית-המועצות; שוחט ואלקינד חזרו לארץ בנפרד ולא שבו עוד למעמדם הקודם. כשלון המשא-ומתן חפף תהליכים שאירעו באותו זמן בארץ ואשר איימו לפורר את הגדוד, מבפנים — כאמצעי פילוג בין הימין לשמאל; ומבחוץ — כאמצעות מאבק נחוש של בן-גוריון נגד הנהגת הגדוד.

היומרה של גדוד העבודה לגבש חלופה להנהגת ההסתדרות זרמה גם דרך אפיק פוליטי. לקראת הבחירות לוועדה השנייה של ההסתדרות, ב-1923, הופיע הגדוד ברשימה עצמאית, שקראה תיגר על מפלגת השלטון של העלייה השנייה — 'אחדות העבודה'. מצע הרשימה היה בעל דגשים סוציאליסטיים רדיקאליים; בלעדיות לקולקטיביזם, וכשלב-ביניים השוואת שכר במוסדות ההסתדרות. בין השאר הובעה התנגדות אפילו להקמת מושבי-עובדים בשל העובדה, שיש במושב הכרה בקיומה של מערכת כלכלית משפחתית.³⁶ בבחירות לאספת הנבחרים של היישוב ב-1925 יצאו מנהיגי הגדוד ברשימה משותפת עם גורמים נוספים, שבמרכזם קיבוצי 'השומר הצעיר' בעמק. בראש רשימה זו ניצבו כמה ממנהיגי העלייה השלישית, והקמתה ביטאה את אכזבתם מדרכה של ההסתדרות. לעת הזאת כבר הסתמן הקרע בתוך הגדוד, שאחד מביטוייו היה בבחירות לוועידה השלישית של ההסתדרות ב-1926. הגדוד התפצל אז לשתי רשימות נפרדות: האחת, 'הרשימה הקיבוצית', אמנם ביטאה התנגדות להנהגת ההסתדרות, אך המשיכה להדגיש את הקונסטרוקטיביזם הציוני. היא נבנתה על מה שהחל להסתמן כפלג של הגדוד וכן על חלק מקיבוצי 'השומר הצעיר'. הרשימה השנייה היתה 'האופוזיציה השמאלית'. רוב חבריה היו אלה שהדגישו את המשמעות החברתית של גדוד העבודה ותבעו רדיקאליזם סוציאליסטי.

35 העדויות על כך הן של ישראל שוחט, שם; מכתב של צבי לויטן (פשצ'רה), ללא תאריך, ארכיון גדוד העבודה, בית טרומפלדור, תל-יוסף. מהזווית הסובייטית יש דיווח של עריק סובייטי בשם אגאביקוב (ראה עליו בספר ההגנה כ, חלק א, עמ' 236), וכן עדויות בעל-פה של יוסף ברגר-ברזילי ונחמן ליסט.

36 דיון על כך מצוי בפרוטוקול הוועידה השנייה של ההסתדרות (סטנסיל), תל-אביב 1923, עמ' 171-173.

תהליך הפילוג של הגדוד היה פועל-יוצא של המתח בין שתי מגמות רדיקאליות, שהיו בשורש גוד העבודה – הציונות והסוציאליזם.³⁷ המציאות הארץ-ישראלית חייבה העדפת מגמה אחת על-פני האחרת. אלה שסברו כי יש להעניק יתרון לציונות, התרכזו בקבוצות כמו כפר-גלעדי; ואלו שסברו שהדגש צריך להיות על המהפכה החברתית, ואפילו הדבר מחייב ניתוק הקשר עם גורמים ציוניים, התרכזו בפלוגות אחרות, כמו הפלוגה התל-אביבית. החלוקה לא היתה חד-משמעית; חברים שנטו אל השמאל, היו גם בפלוגות הימין ולהיפך.³⁸

תהליך הקרע הפנימי הואט בשל האיבה ההולכת וגוברת להנהגת ההסתדרות, שהיתה משותפת לשני המחנות. לפרק-זמן קצר נבלם תהליך הפילוג בגוד, בעיקר בשל סכסוך מחודש ועמוס רגשות בין הגדוד לבין ההסתדרות, שמוקדו היה פרשת פירוקו של קיבוץ תל-חי.

פרשת קיבוץ תל-חי

קיבוץ תל-חי שוקם זמן-מה לאחר שנהרס בעת ההתקפה עליו, בי"א באדר תר"פ. לעת הזאת הוא כבר היה לסמל הגבורה של היישוב היהודי בארץ-ישראל. גוד העבודה שנקרא על שם יוסף טרומפלדור, ראה לעצמו זכות גדולה כשחברי תל-חי פנו אליו בבקשה להצטרף לשורותיו כאחת מקבוצותיו;³⁹ שהרי טרומפלדור נחשב למורה הגדול של העלייה השלישית, ונפילתו בתל-חי היתה דחף חשוב להקמת גוד העבודה. ואולם עד-מהרה הסתבר, שהקבוצה היושבת בתל-חי אינה יכולה לבנות קיבוץ יציב. אמצעי-ייצור מועטים, מיבנה חברתי לקוי וחוסר הנהגה הביאו לגרעונות כבדים ולערעור הקבוצה. הקיבוץ השכן, כפר-גלעדי, השתייך אף הוא לגוד העבודה, וגם בו היה מחסור חמור באמצעי-ייצור; אך הקבוצה שהקימה את כפר-גלעדי היתה חזקה ומגובשת. במרכזה היו יוצאי 'השומר' וחלק גדול מאנשי 'הקיבוץ החשאי'. חברי כפר-גלעדי לא הצטערו על מצבה הקשה של תל-חי, שכן זה זמן רב שהם ביקשו לספח לקיבוץ את אמצעי הייצור של תל-חי, וכיחוד את הקרקע.⁴⁰ מעמדם ויוקרתם בגוד העבודה איפשרו להם להביא את מוסדות הגוד להחלטה הרצויה מבחינתם – איחוד תל-חי וכפר-גלעדי. בשל ההרכב החברתי השונה של המשקים פירוש ההחלטה היה חיסול תל-חי ובליעתה על-ידי כפר-גלעדי.

ותיקי תל-חי ובראשם אלכסנדר זייד, הגיבור הנודע של 'השומר' (שהיה קודם חבר כפר-גלעדי, אך עקב סכסוך אישי עבר לתל-חי), הכריזו על פרישתם מגוד העבודה. מייד אחר-כך הם פנו לבן-גוריון והביעו את התנגדותם לסיפוחם לכפר-גלעדי.⁴¹ ככך נפתחה מערכה, שבה היו מעורבים זכרונות-עבר, אינטרסים כלכליים, מאבקי-כוח פוליטיים ומאבקים אישיים. חלקו העיקרי של המאבק התנהל בוועדות סגורות, ללא פרסום; אולם ידיעות מקוטעות דלפו החוצה. יש לזכור, שהשמות 'כפר-גלעדי', 'תל-חי', 'השומר' והגליל העליון היו למושגים לאומיים, ושני הצדדים

37 ראה מרגלית (לעיל, הערה 1), עמ' 282 ואילך.

38 ראה א' שפירא, החלום ושכרו, בדרך ד' (1969) עמ' 43.

39 ראה: דרך חיים: ספר לזכרו של חנוך רוכל, תל-יוסף (ללא תאריך), עמ' 160 ואילך.

40 על פרשייה זו ראה: ז' צחור, 'פירוק תל-חי: חוליה אחרונה במאבק בין ההסתדרות לגוד העבודה', מאסף, יב (1981). עמ' 4 ואילך.

41 ראה מכתבים מיום ז' וכ"א בחשוון תרפ"ו, ארכיון הוועד הפועל של ההסתדרות, תיק משקים 1926/7.

עשו בהם שימוש. על-כן, למרות החשאיות של האירועים, שמועות שונות זרמו מפה לאוזן ביישוב ואף הגיעו לעיתונות.⁴²

בן-גוריון ראה בפרשה הזדמנות להכות מכה מכרעת את גדוד העבודה ולחשוף את הפרשות שבהן פעל 'הקיבוץ החשאי' כגורם המסכן את ההסתדרות. ביוזמתו כונסה ב-2 ביולי 1926 ישיבה סגורה של מועצת ההסתדרות. הישיבה התנהלה ללא פרוטוקול. ותוכן דיוניה דלף אחר-כך בגרסות שונות וסותרות.⁴³ היא נוהלה על-ידי בן-גוריון, שהפתיע את הנוכחים במידע סודי על פעולות צבאיות ומדיניות של 'הקיבוץ החשאי' בארץ ובאירופה. חלק מפעולות אלו לא היה ידוע אפילו לנציגי הגדוד שנכחו בישיבת המועצה.

בתום הישיבה הדרמטית עלה בידי בן-גוריון להעביר החלטה קשה נגד גדוד העבודה: מועצת ההסתדרות קיבלה את עמדת המיעוט בתל-חי ואישרה את פרישת תל-חי מהגדוד. אף-על-פי שרוב חברי תל-חי צידד באיחוד עם כפר-גלעדי (בניגוד לדעת המיעוט, שכלל את ותיקי תל-חי), הכריז בן-גוריון על ביטול האיחוד ולמעשה על הוצאת מצרדי האיחוד מהקיבוץ.⁴⁴

הפגיעה ביוקרת הגדוד היתה קשה ביותר, וחבריו התאחדו לפעולה נמרצת נגד בן-גוריון. ראשית מעשה הם ביצעו בכוח, תוך מעשי-אלימות, את איחוד המשקים. ההפרה החמורה של החלטת המוסדות המרכזיים של ההסתדרות היתה לקריאת-מלחמה, אנשי כפר גלעדי, תוך הסתמכות על החלטת מוסדות גדוד העבודה, לא היססו לפגוע בדמות נערצת כמו אלכסנדר זייד (שגורש נחרפה) ולפרק קיבוץ שהוא מיתוס, כמו תל-חי.⁴⁵ הנחישות של גדוד העבודה וההפרה הפומבית של החלטות ההסתדרות הפגיעה את בן-גוריון. הוא סבר תחילה, שגילוייו בישיבת המועצה יגרמו לתסיסה פנימית בגדוד ויטו את המערכה לתוך הגדוד פנימה; שהרי עלה בידו לחשוף רשת פנימית, שפעלה בתוך הגדוד באופן עצמאי כאשר כמה מפעולותיה נעלמו מידעת חברי הגדוד, כולל כמה ממנהיגיו. בן-גוריון הניח, שאנשי הימין בגדוד ישתפו עמו פעולה, כשיסתבר להם עד כמה הרחיקו לכת אחדים מחבריהם במגעייהם עם גורמים קומוניסטיים בגרמניה ובכרית-המועצות.⁴⁶ אולם הוא לא העריך עד כמה עמוקה היתה האיבה של אנשי גדוד העבודה להנהגת ההסתדרות. אכן הגילויים הפתיעו רבים מאנשי הגדוד והביכו אותם,⁴⁷ אבל ההתנגדות המרה להנהגת ההסתדרות והסולידריות הפנימית בין חברי הגדוד היו חזקים עדיין מהדאגה באשר להתרחשויות הפנימיות. גדוד העבודה הקים ועד מיוחד לתיאום המאבק בהסתדרות, שכלל את כל הגופים, וכראשו הועמד דווקא איש הימין המתון, חנוך רוכל.⁴⁸ האיחוד — לאמור הפקעת קיבוץ תל-חי — בוצע תוך התרסה בוטה כלפי הנהגת ההסתדרות ובהסכמת הימין והשמאל.

42 ראה ידיעות מקוטעות שהופיעו ב'דבר' החל ב-12 ביולי 1926, ובעיקר בחודשי אוגוסט-ספטמבר.

43 ראה מכתב שמואל הפטר לוועד הפועל מיום 25 ביולי 1926 המאשים את בן-גוריון בהדלפה מכוונת ומסולפת, ארכיון הוועד הפועל, תיק גדוד העבודה 1926/7. בן-גוריון טען שההדלפה המכוונת והמסולפת היא מתוך גדוד העבודה. ראה מכתבו לוועד הפועל מיום 8 באוגוסט 1926, אגרות (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 337.

44 ראה מכתב הוועד הפועל לגדוד העבודה מיום 25 ביולי 1926, ארכיון הוועד הפועל, תיק משקים, 1926.

45 תיאור דרמטי של פירוק תל-חי מנקודת מבטו של אלכסנדר זייד ראה במכתבו למרכז החקלאי מיום י"ב באב תרפ"ו, אה"ע, 132/ב'. תיאור מהזווית האחרת ראה דיווחו של חנוך רוכל למזכירות גדוד העבודה מיום 31 ביולי 1926, אה"ע, 132/א'.

46 יהודה ארז סיפר על שיחות של בן-גוריון עם חברי הימין בגדוד. ראינות המחבר עמו, מרץ 1976 וכן הערותיו לאגרות בן-גוריון (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 343 ואילך.

47 ראה ספר ההגנה, ב, חלק א', עמ' 238.

48 ראה דין-וחשבון הוועד הפועל של ההסתדרות מיום 6 באוגוסט 1926, ארכיון הוועד הפועל, תיק משקים 1926/7.

חברי גדוד העבודה
 בפלוגת רטיסבון, 1924.
 עומדים (מימין
 לשמאל): שלמה בן-
 דוד, שלמה ויינשטיין,
 פרנס, נפתלי (טולקה)
 קיסלוב, יושבים: יצחק
 (איזיק) חצרוני, יהודה
 קופלביץ (אלמוג),
 חיים ריבמן

בן-גוריון, מאוכזב ומوترד, ניסה מהלך דרמאטי חדש. ב-20 ביולי 1926, הוא יצא יחד עם יצחק בן-צבי לכפר-גלעדי, במגמה לשכנע את החברים להפסיק את המערכה. הוא התקבל באיבה עמוקה, וחברי הגדוד סירבו לשתף עמו פעולה. מכיוון שכך ב-3 באוגוסט 1926 העביר בן-גוריון לגדוד העבודה אוליטימטום מפורש, לפיו מי שלא יקבל את החלטת מועצת ההסתדרות שדנה בנושא תל-חי, יוצא מההסתדרות. במקביל החלו לזרום לציבור ידיעות, במרומו אמנם, על מעשים חריגים בגדוד העבודה.⁴⁹ הדיווחים ב'דבר' וב'קונטרס' האירו, כצפוי, את עמדתה של הנהגת ההסתדרות. ביטויי מרירותם הגוברת של אנשי גדוד העבודה צונזרו או פשוט נגנזו.⁵⁰ הופעלו מערכות-לחץ נוספות, ששיאן היה הוצאת חברי כפר-גלעדי מההסתדרות. פירוש הדבר היה סנקציות מעשיות: בנק 'הפועלים', 'המשביר', 'סולל בונה' וקופת חולים הפסיקו להעניק שירותים לכפר-גלעדי.⁵¹ שנים רבות אחר-כך זכר בן-גוריון את פרשת גדוד העבודה ב-1926 כאחד המאבקים הרגישים שבהם השתתף.⁵² השמועות שהילכו ביישוב, ובעיקר כתוך תנועת הפועלים, היו חלקיות וסותרות. העובדה שהמאבק התנהל בין חברי גדוד העבודה יוצאי 'השומר' לבין המימסד ההסתדרותי העניקה יתרון לאנשי גדוד העבודה. היתה בעייה רגישה נוספת, שטופלה בחדרי-חדרים: לבן-גוריון נודע על דיון סודי ב'קיבוץ החשאי', שבו הועלתה הצעה לרצוח אותו. לפי אחת הגרסות, הוטל התפקיד על שניים מאנשי 'הקיבוץ החשאי', חברי כפר-גלעדי.⁵³

הקרע שהפך למאבק, איים לפורר את ההסתדרות. בן-גוריון, שחשש מהדרדרות המאבק ויציאתו מכלל שליטה, הציע לאנשי הימין בהנהגת גדוד העבודה להקים ועדת חקירה אובייקטיבית, שתבדוק את פרשת 'הקיבוץ החשאי'. בן-גוריון הלך לקראת הנהגת הגדוד כאשר להרכב חברי

49 ראה, למשל, דיווח ובו רמזים מחשידים של א' בן-נפתלי (אליהו גולומב), קונטרס, רעה (כ"ד באלול תרפ"ו).

50 ראה, למשל: מכתב למערכת, דבר, 17 באוגוסט 1926.

51 מכתבים מהוועד הפועל לגורמים אלה נשלחו ב-16 באוגוסט 1926, ארכיון הוועד הפועל, תיק משקים 1926/7.

52 ראיין עמו, לעיל, הערה 4.

53 ראה בדין-וחשבון ועדת הכירור, רישום מיום 5 בספטמבר 1926, את"ה, ח.נ. 2274. עדויות שונות הצביעו על אליעזר קרול ונחום הורוביץ כמי שעליהם הוטל התפקיד. נחום הורוביץ, בעדות מאוחרת, אינו מאשר זאת.

הוועדה, לשיטת החקירה ונושאייה.⁵⁴ הנושא סוכם בישיבה משותפת של הוועד הפועל ומזכירות מרכז גרוד העבודה ב-27 באוגוסט 1926. באותו יום עצמו התכנס בתל-אביב מרכז גרוד העבודה, שבו התחולל המעשה שבן-גוריון חתר אליו ויחל לו – פילוג פנימי בגרוד.⁵⁵ קשה להעריך מה היתה תרומת המהלכים המתוכננים של בן-גוריון לפילוג הגרוד. אין ספק, שהמניעים העיקריים לפילוג היו תהליכים אידיאולוגיים וחברתיים שהתרחשו בתוך הגרוד ואשר הובילו לקרע מבפנים, ללא קשר ללחץ שהופעל מבחוץ על-ידי בן-גוריון. בדיקת השלבים שקדמו לפילוג אף מוכיחה, שבמידת-מה היה בלחץ זה כדי למתן ולהשהות את הפילוג. נראה, שהשפעת התערבותו התוקפנית של בן-גוריון בפרשת איחוד תל-חי וכפר-גלעדי באה לידי ביטוי אחר כך, בשלבי התפתחותם של שני הפלגים.

בשלהי אוגוסט 1926, כאשר הסכסוך בין ההסתדרות, בראשותו של בן-גוריון, לבין גרוד העבודה הגיע לשיאו, התבהרו דברים אחדים, שמהלכם היה סמוי או מעורפל. נצחון הגרוד בעניין המסוים עליו נסב הסכסוך היה ברור: קיבוץ תל-חי התפרק ונכסיו הועברו לכפר-גלעדי. שוב לא ניתן היה לשנות מעשה זה, וספק אם לבן-גוריון היה עניין לשנותו. במקביל נחשפה בגרוד מחתרת חשאית, שרבים מחבריו לא ידעו על היקף פעולותיה. רבים מאלה שידעו עליה והיו שותפים להקמתה, לא העריכו נכון את הדינמיקה הפנימית שלה. הקמתה של ועדת הבירור על ידי בן-גוריון היתה שלב של חשבון-נפש, והתחלת התנערות של חלק ממעצבי 'הקיבוץ החשאי' ומנהיגיו. אחד מהם, מאיר ספקטור, מוותיקי 'השומר', היה מעין ער-מלך, המבקש להכות על חטא. הוא חשף לפני הוועדה את עיקר החומר לחקירותיה. גם מניה שוחט, מן המיליטנטיות שבאנשי 'הקיבוץ החשאי' שבקנאותה לעניין הקריבה את קשריה האישיים (המורכבים מאוד) עם בן-גוריון, החלה לגלות סימני היסוס וחרטה.⁵⁶ שינוי הכיוון האיטי והמתלבט של חלק מאנשי הגרוד לא היה הודאה בטעות וודאי לא ביטא הסכמה לדרכה של ההסתדרות ולהנהגתו של בן-גוריון. הקמתה של ועדת הבירור היתה לדידם של רוב חברי הגרוד חשיפה מפתיעה של עצמם אל מול המראה. הם החלו לגלות, שההתנגדות העזה שלהם להסתדרות חוללה בקרבם מעשים שחרגו מכוונתם המקורית; מעשים שהציבו את כולם, כולל אנשי הימין, על מסלול שמוליך בהכרח לפעילות הנוגדת את דרכם שלהם, כמי שביקשו להיות חלוצים לפני המחנה הציוני.

לאחר לבטים בחר בן-גוריון בוועדת-בירור, שלא היה מקום להרהר אחר דרכה ומסקנותיה, יצחק בן-צבי שמונה לוועדה, היה אמנם ממנהיגי העלייה השנייה, חבר 'אחדות העבודה' וחברו האישי של בן-גוריון, אבל הוא היה גם ממקימי 'השומר'. בן-צבי היה אולי היחיד ממנהיגי תנועת הפועלים שהיה מקובל על אנשי כפר-גלעדי. חבר-וועדה אחר היה יוסף אהרונוביץ, גם הוא איש העלייה השנייה, אבל ממנהיגי 'הפועל הצעיר', המפלגה היריבה למפלגתו של בן-גוריון. הוגו ברגמן שניהל את ישיבות הוועדה, היה איש העלייה השלישית, מלומד ישר-דרך וחסר-פניות. מאיר יערי, איש העלייה השלישית, היה כבר אז מנהיג 'השומר הצעיר', עצמאי בדרכו ובדעותיו. החבר החמישי בוועדה היה סטודניץ, חבר גרוד העבודה. הרכב זה הפך את הוועדה לבית-דין עליון, שלא

54 מכתב בן-גוריון למרכז גרוד העבודה מיום 23 באוגוסט 1926, ארכיון הוועד הפועל, תיק גרוד העבודה 1926/7.

55 ראה פרוטוקול ישיבת מרכז גרוד העבודה שנערכה ב-26-27 באוגוסט 1926, אה"ע, 7/132א.

56 מכתב מניה שוחט למאיר ספקטור מיום 28 באוגוסט 1926. את"ה, תיקי ספקטור, 12.

חנוך חכל, 1925

ניתן היה לערער על פסק דינו.⁵⁷ הוועדה נשאלה חמש שאלות המתייחסות לחמש פעולות של 'הקיבוץ החשאי'.⁵⁸ נראה שהשאלות נוסחו בידי בן-גוריון, בהסכמה עם אנשי הימין בגדוד. מכל מקום הן לא כללו עניינים שביורום עלול היה לפגוע בכוחות החדשים שנטלו עתה על עצמם את הנהגת הימין.

הוועדה התכנסה לראשונה ב-31 באוגוסט 1926 וקיימה שש ישיבות רשמיות. תמצית הפרוטוקול והמסקנות (שנכתבו בכתב-סתרים וסווגו 'סודי ביותר') נמסרו לוועד הפועל בינואר 1927. הגילויים היו דרמטיים וחשפו מבצעים, שהישוב לא ידע כמוהם מבחינת ההיקף והתעוזה. 'הקיבוץ החשאי' נמצא אשם בכל חמש השאלות שהוועדה נתבקשה להשיב עליהן.⁵⁹

האפקט הפוליטי הושג במלואו. למעשה הוא הושג עוד לפני הגשת המסקנות, שממילא נשאר חסוי. מסתבר, שמהלכיו של בן-גוריון עלו יפה. התערבותו בפרשת תל-חי, שאמורה היתה להיות פרשה פנימית של גדוד העבודה, איחדה את הגדוד אך לזמן קצר ורק על-פני השטח. בן-גוריון הביא בחשבון את השנאה אליו ואל חבריו להנהגת ההסתדרות. אמנם לרגע הוא היה מודאג מהאפשרות, שיהיה בכוחה של שנאה זו ללכד את שורות הגדוד; אבל הוא הימר על כך, ששלב ההכרעה של חברי הגדוד הגיע, וכי עצם הקמת ועדת הבירור יאיץ את התהליך. מעתה יהיה על חברי גדוד העבודה לבחור בין העדפת הרעיון הציוני לבין התרחקות מודעת מהקונסטרקטיביזם וחציית הקווים לכיוון ברית-המועצות. שמועות על הגילויים המרעישים בוועדת הבירור דלפו והיכו בחברי גדוד העבודה.⁶⁰

חברי 'הקיבוץ החשאי' באו הן מקרב הימין והן מקרב השמאל;⁶¹ אך על-פי החלוקה הפנימית שלהם בארגון המחתרתי, מכווני האסטרטגיה של הקיבוץ היו אנשי השמאל, ואילו אנשי הימין, ובמיוחד חברי כפר-גלעדי, היו בדרך-כלל אנשי המבצעים. תמונה זו נחשפה אך בדיעבד. המיבנה הזה, בו ההנהגה המפעילה של 'הקיבוץ החשאי' היתה מקרב צעירי העלייה השלישית, ואילו אנשי השורה היו דווקא גיבורי העלילה מיוצאי 'השומר' הביא לכך שאפילו אחדים מהחברים הפעילים ביותר ב'קיבוץ החשאי' ניצבו מופתעים לנוכח משמעות פעילותם שלהם, שהובילה בכיוון שכלל לא רצו בו.⁶²

מבחינת העיתוי חפף הלם החשיפה את תחושת הכשלון של המשלחת לברית-המועצות, את ראשיתו של הייאוש מהציונות בקרב השמאל הגדודאי ואת הלחישות על דבר תכניות חזרה לברית-המועצות בתוככי הגדוד.⁶³ הסכסוכים בנושאים ארגוניים, חברתיים ואידיאולוגיים יצרו אווירה עכורה בגדוד העבודה. ב-16 בדצמבר 1926 הכריז חנוך רוכל, שכמה חודשים קודם עמד בראש המערכה של הגדוד נגד בן-גוריון וההסתדרות, על הוצאת השמאל מגדוד העבודה. הפילוג בגדוד העבודה, שבן-גוריון חתר אליו, הפך לעובדה. בן-גוריון החזיר את חברי כפר-גלעדי להסתדרות ואף

57 על הרכב הוועדה ראה: דבר, 1 בספטמבר 1926.

58 נוסח מתוקן של השאלות מופיע אצל בן-גוריון, אגרות (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 343.

59 דין-וחשבון ועדת הבירור, את"ה, ח.ג. 2274.

60 ראה ספר ההגנה, ב, חלק א', עמ' 238.

61 דין-וחשבון ועדת הבירור, לעיל, הערה 59.

62 עדות מאוחרת בראיון המחבר עם יוסף חריט, אוקטובר 1983.

63 על שלבי ההתפוררות ראה: ד' הורוביץ, האתמול שלי, תל-אביב-ירושלים תש"ל, עמ' 179 ואילך.

הכיר למעשה בהשתלטותם על תל-חי.⁶⁴ ההסתדרות קיבלה על עצמה שליטה ישירה על גדוד העבודה והכריזה על פלג הימין שלו כמי שזכאי להשתמש בשם גדוד העבודה, בכפופות לוועד הפועל של ההסתדרות.⁶⁵ תוך זמן קצר התפרקו פלגי השמאל והימין; מנהיגיו של הראשון ירדו לברית-המועצות, ומרבית חבריו של האחר הצטרפו ל'קיבוץ המאוחד'. בן-גוריון נפנה למאבקים חדשים.

מרות, לא שררה

הקמת גדוד העבודה, הרעיון חובק העולם הגלום בו, הקרבן האישי שנתבע מחבריו ועוצמת התנופה והפריסה שלו היו יכולים לשמש מכשיר חשוב ביותר של התנועה הציונית, ואולי אף החשוב שבהם. גם נושא מורכב כמו הקמת 'הקיבוץ החשאי' יכול היה להיחשב כחלק מהיוזמה הנועזת, הנכונה לשאת גם בשליחות הצבאית. ואולם ההתנגשות עם הנהגת ההסתדרות הפכה את גדוד העבודה, כבר בראשית דרכו, לאופוזיציה להנהגה זו, ובייחוד לבן-גוריון. מהלכי הגדוד הפכו לגיבוש מערך קבוצתי המודרך מעמדו כאופוזיציה מאורגנת, נושאת בשורה וחוגרת חרב.

מנקודת מבטו של בן-גוריון, דרכו של הגדוד טמנה בחובה אסון. האיש שכשוכו ארצה ראה בגדוד דגם מופתי ואף שקל להשתלב בו, נעשה תוך זמן קצר ללוחם החריף נגדו. כמזכיר ההסתדרות הוא שעמד מאחורי הסתייגות המשרד לעבודות ציבוריות מהגדוד, מניעת מקומות עבודה ממנו, צמצום תקציביו ודחיקת חבריו מעמדת הניהול של העבודות הציבוריות. בן-גוריון איפשר את המהלך שהביא לפילוג הראשון בגדוד העבודה ב-1923, והוא ניצב אישית בראש המלחמה הישירה בגדוד העבודה בעת פירוק תל-חי, ב-1926. בהתמודדות הארוכה והקשה הזאת העמיד בן-גוריון את מלוא סמכותו ומעמדו האישי נגד מערך גדול ורב-יוקרה. לעת הזאת בן-גוריון היה עדיין בראשית דרכו כמנהיג-ציבור. הוא היה אמנם מזכיר ההסתדרות, אבל הארגון שעמד בראשו לא היה מגובש והוא חסר את המרץ והתנופה של גדוד העבודה. עמדתם של חברי ההסתדרות ונכונותם להתמסר למאבק בגדוד העבודה איננה דומה לעמדת חברי הגדוד כאשר למאבק בהסתדרות. מבחינת בן-גוריון, היתה זו אפוא מלחמה, שבה היה סיכון אישי רב למעמדו, וכפי שהסתבר אף לחייו. בכל מקרה, לא הבטיח סופו של מאבק זה זרי-נצחון, שהרי אי-אפשר להשתבח בפירוק גדוד העבודה, וודאי שאין שמחת-נצחון כאשר תכוסת הגדוד מסתיימת כפרשה הטראגית של ירידת חלק מחבריו לברית-המועצות ב-1927.

מה היה, אם כך, הדחף של בן-גוריון לצאת להתמודדות זו? ב-1926, כשהחלו סימני ההתפוררות בגדוד העבודה, היה בן-גוריון בן 40. נעוריו, בחרותו וראשית מנהיגותו הפוליטית עברו בתקופת הסער והפרץ של הציונות והסוציאליזם. בני דורו של בן-גוריון, אנשי העלייה השנייה, ראו מימנם, ובעיקר משמאלם, אנשים שהיו מוכנים לכל קרבן; ואולם דווקא הלהט הרב הפך אותם לקצרי-רוח, המבקשים לעשות קפיצת-דרך. נסיון העלייה השנייה לימד את בן-גוריון וחבריו, שיש למדוד

64 אלכסנדר זייד ביקש מבן-גוריון לבטל את האיחוד אך בן גוריון סירב להכנס לנושא ולמעשה אישר בדיעבד את האיחוד. ראה צחור (לעיל, הערה 40), עמ' 40-42.

65 ראה מכתב הוועד הפועל למזכירות גדוד העבודה מיום 22 בדצמבר 1926. ארכיון הוועד הפועל, תיק משקים, 1926/7.

מחנה פלוגת תל-אביב
של גדוד העבודה (כיום
ברחוב הירקון), 1923

בזהירות את גבולותיה של יכולת הפעולה. גבולות אלו צרים הרבה יותר מהצפיות הדרוכות ומלהט הנפש. מי שאיננו יכול לרסן את השאיפה לתקן פני עולם כאן ועכשיו, נחבט בגבולות הצרים הללו. את תהליכי הליקוידציה שהוליכו להסתלקות מהרעיון הציוני הכיר בן-גוריון עוד בתקופת העלייה השנייה, ומאוחר יותר בעת שליחתו לאירופה, ב־1919-1921. בארצות-הברית, במזרח-אירופה ובאנגליה הוא פגש צעירים יהודים רבים, שנטו קודם לציונות הסוציאליסטית ועברו בעקבות המהפכה הרוסית תהליכי השמאלה. כתהליך זה התרחקו מהציונות, שנתפסה בעיניהם כמעשה שולי, שמשמעותו האוניברסלית קטנה, אך הוא מחייב מאמץ אישי וקורבן רב-שנים. ההשוואה בין ההשתתפות במהפכה חברתית חובקת עולם, שבה ממילא ימצא פתרון לבעיית היהודים לבין המאמץ המחיש למען הקמת יישוב יהודי באסיה הנידחת — הובילה צעירים רבים להכרעה נגד הציונות.

בן-גוריון חשש מהגובה המסחרר שבפסגות החזון, העלול לשבש את הפרופורציות והקצב ולמוטט את הרעיון כולו. כזה היה, לדידו, גדוד העבודה, המרקיע שחקים בלהיטותו לנסות כאן ועכשיו מהפכה לאומית ומהפכה חברתית. הביטוי ללהיטות זו היה היחס המתנשא של אנשי הגדוד לדרכה האיטית יותר והנוטה לפשרה של ההסתדרות. מאבקו בגדוד העבודה לא היה על שמירת עמדות הכוח בידיו לצורך השררה, אלא על עצם הרעיון הציוני. היה מקום לחשש, שהצלחת גדוד העבודה תשפיע על פעילי העלייה השלישית לבנות סדר-עדיפויות רדיקאלי, חסר-סבלנות. אם העלייה השלישית והעליות הבאות תונהגנה על-ידי הגדוד, סבר בן-גוריון, תיתבע ההסתדרות לבחור בדרך מיליטנטית, שפירושה בלעדיות להתיישבות קומונאלית, שכר שווה לפועלים וכדומה. בכך תרחיק ההסתדרות מעל עצמה את אלו שאינם נמנים עם שכבת 'בעלי ההכרה', היינו דתיים, ספרדים ועולי פולין מבני המעמד הבינוני הנמוך. האקטיביזם הסוציאליסטי של הגדוד יגרום לרתיעה מתנועת הפועלים בקרב ידידיה בתנועה הציונית שמן השכבות הבלתי-מזוהות עם סוציאליזם. שכבות אלו היו המקור החשוב לתמיכה כספית וציבורית בתנועה הציונית, ודרכה גם במפעל ההסתדרות. היה מקום לחשש, שמא גם שלטונות המנדט הבריטיים יחשוו שמתחת לאפם מתנהלים מעשים חמורים, כמו קשר חתרני עם ברית-המועצות (מה גם שהמגמה הסוציאליסטית

יצחק בן-צבי מרצה בפני אנשי גדוד העבודה בצריף פלוגת רטיסבון, ירושלים 1923

של אנשי העלייה השלישית — כבר היתה חשודה מראש בעיני פקידות השלטון). זיהוי יוזמיו של קשר זה עם גדוד העבודה ועם ההסתדרות נראה כעלול לגרום לתוצאות שאין לשערן. בן-גוריון סבר אפוא, כי יתרונות גדוד העבודה כארגון חזק ורב-יוקרה, המבקש להיות נושא הדגל של ההגשמה הציונית בארץ, הם חסרונותיו. השעה טרם הוכשרה למצבור רב-עוצמה זה של רעיון, ארגון ואנשים מסורים. דווקא משום שהרעיון צודק, הארגון מגובש והאנשים מוכשרים יש להיערך ולהתמודד נגדם, ומוקד ההתמודדות הוא קבלת מרותה המלאה והמוחלטת של ההסתדרות.

שיטת ההתמודדות של בן-גוריון נגד גדוד העבודה היתה שילוב מסועף של כלים שונים, שבהם עשה בן-גוריון שימוש במאבקים הקשים שנכוננו לו בעשרות השנים הבאות. במאבק נגד הגדוד הוא השתמש בכלים פסיכולוגיים: הוא היה מודע לשאיפתם של חברי עין-חרוד למשק משל עצמם והסתייע בכך כדי לפלג את הגדוד. הוא ניצל את הכשרון הפוליטי שניחן בו, והפעיל בנקודות הנכונות גורמים מפלגתיים שונים, כמו 'הפועל הצעיר', כדי לבנות קואליציה חזקה למלחמה בגדוד. בן-גוריון לא בחל בלחץ כלכלי, כמו הקצאת תקציבים או מניעתם. אפילו קופת חולים היתה כלי במאבק. הוא ידע להפעיל את אמצעי התקשורת של אותם ימים ולהכין דעת-קהל, לנקוט באמצעים משפטיים ולהשפיע באמצעות שיחות אישיות ארוכות.

בן-גוריון לא לחם בגדוד העבודה כדי לנצח יריב המאיים על נכסיו הפוליטיים והמנהיגותיים. הבעייה עימה התמודד היתה בעיית הסמכות בחברה וולונטארית. הדעת נותנת שההסתדרות יכלה להמשיך ולהתקיים, גם אם גדוד העבודה היה מתחזק והופך לגורם משפיע. נראה, שהמאגר הפוטנציאלי של הגדוד היה מוגבל מלכתחילה. ואולם לבן-גוריון היה ברור, שהמאבק הוא על בניית כלים להגשמת הציונות. כלים אלה היו חייבים להיות בעלי-סמכות ומטילי-מרות. בהעדר כוח שלטוני מחייב, היה נחוץ להפעיל את הסמכות באמצעים מורכבים ובחכמת-מעשה וליצור תנאים לבניית הירארכיה מוסכמת ומחייבת לפחות בתוך תנועת הפועלים. אם היה גדוד העבודה הופך

בן-גוריון וגדוד העבודה

לגורם דומיננטי, עלול היה להחליש מאוד את ההסתדרות ולמנוע את האפשרות שאליה שאף בן-גוריון – להפוך את ההסתדרות ל'מדינה בדרך'.

בן-גוריון היה מעורב ביותר בפירוק גדוד העבודה. הוא מעולם לא השתבח בכך. זה היה, גם לדידו, נצחון עצוב, אבל שלב הכרחי בגיבוש הכוחות לקראת המאבקים הבאים.

מוסד בזכיות יצורים